

دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر
مجله علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی

سال نهم، شماره‌ی ۲۶
تابستان ۱۳۸۸، صفحات ۱۵۶-۱۳۷

علی نوری کرمانی^۱
ایوب ذوقی^۲
ارسطو یاری حصار^۳
مسعود علایی^۴

گردشگری شهری و پیوند عملکردی آن با اکوتوریسم

«مطالعه موردی: استان کردستان»

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۷/۰۹/۱۳ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۷/۱۲/۱۹

چکیده

سکونتگاه‌های شهری از نظر فعالیت‌های گردشگری به دلایل متعددی چون مقصد، مسیر عبور و مراکز ارائه خدمات برای گردشگران از اهمیت بالایی برخوردارند. حجم ورودی قابل ملاحظه گردشگران (در حدود ۲/۵ میلیون نفر) به استان کردستان در هر سال نشان از وجود ظرفیت‌های بالای جذب گردشگران می‌باشد. این در حالی است که امروزه پدیده گردشگری شهری در سطح استان به دلیل ویژگی‌های محیط طبیعی به نوعی در حال ایجاد پیوند

-
- ۱- عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز
E-mail: ali_noori_kermani@yahoo.com
- ۲- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان
E-mail: Ayoubzoghi@yahoo.com
- ۳- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران
E-mail: arastoo252@yahoo.com
- ۴- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان
E-mail: alaeema@gmail.com

عملکردی با اکوتوریسم می باشد و همین امر یکی از عوامل افزایش جذب گردشگران و نیز افزایش میل به مدت ماندگاری بیشتر آنان می باشد. از دیگر سو، فقدان وجود زیرساخت‌های مختلف خدماتی، ارتباطی، رفاهی و غیره در سطح استان بویژه در مراکز شهری خود به عنوان عاملی منفی در حال نقش آفرینی بوده و حجم ورود و جذب گردشگران و نیز مدت ماندگاری آنان را به گونه‌ای منفی تحت تاثیر قرار داده است. استان کردستان با برخورداری از جاذبه‌های طبیعی فراوان به عنوان مقصد بسیاری از گردشگران نیازمند تقویت و توسعه‌ی انواع ساختارهای زیربنایی می باشد تا گردشگران ضمن بازدید از جاذبه‌های اکوتوریستی از موارث تاریخی و اماکن تفریحی شهرها هم بهره مند گردند. بدیهی است که در صورت تقویت جاذبه‌های شهری اثرات مثبت اقتصادی درخور توجهی را از حیث اشتغال و منابع ناشی از آن متوجه شهروندان خواهد نمود. در این نوشتار تلاش بر آن است تا با مروری بر ادبیات گردشگری شهری، ارتباط عملکردی آن با اکوتوریسم مورد بررسی قرار گرفته و نقش زیرساخت‌های مختلف ارتباطی، رفاهی و خدماتی در تقویت این پیوند مورد واکاوی قرار گیرد تا از این رهگذر بتوان توسعه فعالیت‌های گردشگری را به گونه‌ای مثبت تحت تاثیر قرار داد.

کلید واژه‌ها: گردشگری شهری، اکوتوریسم، گردشگری خرید، گردشگری تجاری، استان کردستان.

مقدمه

از مهم‌ترین مسائلی که طی دهه‌های اخیر باعث توسعه و پیشرفت شهرهای کوچک و بزرگ گشته، رشد و توسعه شهرنشینی می باشد. شهرها با امکانات و خدماتی که ارائه می دهند، همواره پذیرای افرادی بوده‌اند که بدان‌ها وارد می شوند. شهر با ارائه خدمات مطلوب و درخور، بستر مناسبی برای فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی انسان‌ها فراهم می آورد. شهر همچنین با ارائه فعالیت‌های خدماتی مانند امکانات پذیرایی و فراغتی زمینه پیشرفت و توسعه گردشگری را فراهم می کند (Timothy, 2005)، عرصه جدیدی که در عصر حاضر

افق‌های تازه‌ای را برای توسعه شهری و نیز محیط زیست پایدار فراهم آورده و یکی از ارکان اصلی مورد توجه و اقبال برنامه ریزان می باشد.

انسان‌ها در درون شهرها کار و زندگی می کنند، شهرها همواره و در طول اعصار مختلف، ریشه‌ی فرهنگ، تاریخ، هنر و سنن بوده اند. در واقع شهرها محل تولد جوامع در یک تکامل دائمی هستند (Cravatte, 1977) همچنان که فعالیت‌های شهری تغییر می کند، شکل و ریخت شهری نیز متحول می گردد.

کاربران شهری اعم از ساکنان و بازدید کنندگان آن یک تفسیر فرهنگی از محیط فیزیکی بر اساس تجارب و وابستگی شخصی دارند (Aylin orbasli, 2000). شهرها و گردشگری دارای روابط مکملی هستند چرا که همه انواع گردشگری به نوعی به کانون‌ها و خدمات شهری نیازمند می باشند. بنابراین در هر گونه برنامه ریزی برای توسعه و ترقی گردشگری باید به توانمندی کانون‌های شهری در ارائه خدمات (مستقیم و غیرمستقیم) نیز توجه شود.

در سالیان گذشته شهرها به طور عام به عنوان نواحی مبدأ صدور گردشگر و مکان‌های غیر شهری به عنوان مقصد گردشگران معرفی شده اند (Stansfield, 1964). شهرها همواره در طول اعصار و قرون متمادی با توجه به اینکه کانون قدرت و تصمیم‌گیری بوده‌اند؛ لذا در درون خود آستان حوادث و جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیار هستند که امروزه در کانون توجه گردشگران قرار گرفته است (Weaver, 2006). نظر کریستالر مینی بر این که ساکنان شهرها در جستجوی گذران اوقات فراغت به سمت حومه‌ها می روند، تا اواسط دهه‌ی ۱۹۸۰ مورد اجماع اکثر محققان بوده است. از طرف دیگر امروزه، به طور فزاینده ای به دلیل پذیرش حجم وسیعی از گردشگران توسط شهرهای بزرگ، گردشگری شهری جایگاه قابل توجهی در میان حوزه‌های مختلف گردشگری یافته است (Law, 1993). امروزه بخش وسیعی از ادبیات گردشگری به نتایج اقتصادی و نقش مثبت آن در ایجاد اشتغال و فرصت‌های جدید متمرکز می شود و از سایر ابعاد مورد بی مهری و غفلت واقع شده که دو مورد از مهم‌ترین آنها را می توان به شرح زیر برشمرد: اول اینکه اکثر کسانی که در حوزه‌ی گردشگری تحقیق می کنند، ماهیت شهری چنین فعالیتی را کمتر مورد توجه قرار می دهند و دوم آنکه به علت ماهیت

فضایی گردشگری، ظاهر فیزیکی آن بدون توجه به اثرات فرهنگی و زیست محیطی آن مطالعه می‌گردد (Ashworth, 1989). این موضوع نشان دهنده این است که گردشگری در شهرها بررسی می‌شود نه گردشگری شهری.

به دنبال فشار مضاعفی که طی دهه‌های اخیر توسط گردشگران بر بسیاری از شهرهای اروپایی و آمریکایی از جمله لندن، پاریس، نیویورک و فلورانس وارد شده است، بخش معناداری از مراکز تحقیقاتی خصوصی و دولتی به مدیریت گردشگری شهری به طور ویژه توجه نموده‌اند. گردشگری شهری نیازمند مجموعه‌ای از نظریه‌ها، روش‌ها و فنون برای تجزیه و تحلیل مطالعات تطبیقی و توسعه آنها جهت درک نقش خاص شهرها در درون گردشگری و یا جایگاه گردشگری در فرم و عملکرد شهرهاست. در رویکردهای جدید به گردشگری شهری سعی بر آن است تا برای کاهش آثار منفی فعالیت‌های فوق در محیط‌های شهری و نیز توسعه هرچه بیشتر آن، ضمن توسعه زیرساخت‌های مختلف خدماتی، رفاهی و ارتباطی، پیوندهای عملکردی بین کانون‌های شهری و حوزه‌های طبیعی واقع در مجاورت شهرها به وجود آید تا از این رهگذر توسعه پایدار گردشگری شهری و اکوتوریسم نیز محقق گردد. بر این اساس، بازنگری ادبیات موضوع ضروری می‌نماید. با توجه به گسترده شدن فعالیت‌ها و مشکلات ناشی از شهرنشینی ایجاد مراکز توریستی و توسعه توریسم امری الزامی می‌نماید. استان کردستان به دلیل موقعیت نسبی و همچنین با برخورداری از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی فراوان از جمله نقاط با پتانسیل بالا جهت توسعه توریسم شهری از طریق توسعه پیوندهای متقابل بین کانون‌های شهری و مناطق طبیعی به شمار می‌آید. شهرهای استان با ارتباط تنگاتنگی که با طبیعت دارند و همچنین برخورداری از آثار تاریخی، فرهنگی و قدمت تمدنی دیرین، در صورت مدیریت اصولی می‌توانند پذیرای گردشگران مختلف باشند. به علت نقیصه‌های برنامه ریزی، گردشگری شهری استان آنچنان که باید توسعه نیافته و یک شاخه کاملاً جدید در گردشگری استان به شمار می‌رود که در صورت بستر سازی‌های مناسب می‌تواند نقش مهمی در توسعه و ارتقای گردشگری استان در آینده ایفا نماید.

پیشینه‌ی تحقیق

در ارتباط با ادبیات گردشگری شهری دو رهیافت اساسی قابل ذکر است: اولین رویکرد در راستای درک گردشگری شهری منوط به تجزیه و تحلیل جغرافیایی است. نواحی شهری با تمرکز بالایی از امکانات و جاذبه‌ها نیازمندی‌های بازدید کنندگان و ساکنان خود را فراهم می‌سازند. سه گونه برداشت در مطالعات گردشگری شهری رایج است: اول این که تنوع مکان‌های شهری بدان معناست که اندازه، عملکرد و تاریخ در بی نظیر بودن آنها موثر است. دوم شهرها، کوچک و بزرگ نواحی چند نقشی بوده که به طور خودبخودی کارکردهای متنوعی را برای کاربران مختلف فراهم می‌سازند و سرانجام اینکه کارکردهای گردشگری شهرها تنها توسط گردشگران تولید یا مصرف نمی‌گردد (Shaw & Williams, 1994). کاربرد و تعمیم الگوهای مکانی در مطالعه گردشگری شهری می‌تواند در فهم بیشتر فرایند گردشگری راهگشا باشد. احتمالاً یکی از الگوهای اثرگذار، فرایند پخش یا انتشار فضایی است که به دو صورت سلسله مراتبی و مسری اتفاق می‌افتد. در حالت اول هر پدیده ابتدا در بزرگ‌ترین شهر و به تدریج از طریق شبکه‌های ارتباطی و خطوط حمل و نقل انتشار می‌یابد. معمولاً شهرهای بزرگ با تمرکز فعالیت‌های مکمل (حتی اگر فاقد جاذبه‌های گردشگری باشند) کانون جذب گردشگر به حساب می‌آیند. با تکامل سلسله مراتب شبکه شهری در کشور همین اثر به شهرهای بعدی منتقل می‌گردد. به مرور زمان گردشگری به سطوح پایین‌تر سیستم شهری گسترش می‌یابد. این گسترش می‌تواند به صورت برنامه ریزی شده و با استفاده از راهبردهایی از قبیل رشد و یا به صورت غیر برنامه ریزی شده اتفاق بیافتد. همچنین انتشار مسری از دو طریق عمل می‌کند: در ابتدا با رشد شهرها بازارهای محلی توریستی رشد می‌کنند و همین امر منجر به توسعه حوزه‌های نفوذ تفریحی در اطراف شهرها می‌شود، با رشد شهرها نواحی تفریحی حومه شهرها هم گسترش پیدا می‌کند. نوع دوم از پخش مسری شامل گسترش فعالیت‌های توریستی است که در فاصله یک روزه از شهر قرار دارند. این نوع انتشار همانند سلسله مراتبی ابتدا بر حاشیه‌های نواحی گردشگری تاثیر می‌گذارد و سپس

گسترش می‌یابد. تجربه نشان می‌دهد که خطوط زمینی معمولاً انتشار مسری را تسهیل می‌کنند و خطوط هوایی انتشار سلسله مراتبی را دامن می‌زنند (گنو، ۱۳۸۲). اشورث (۱۹۹۲) با بررسی قلمرو گردشگری شهری به عرضه تسهیلات گردشگری در شهرها و رابطه آن با مدل‌های اکولوژیکی شهری، تقاضای تولید شده از سوی گردشگران شهری و الگوهای رفتاری گردشگران و سپس به جنبه‌های سیاستگذاری گردشگری شهری از سوی بخش‌های عمومی مانند برنامه ریزان و کارگزاران خصوصی توجه کرده است. روشه (۱۹۹۲) با ارزیابی تحولات جوامع فراصنعتی و تمایل مراکز صنعتی روبه افول به گردشگری آن را محصول تغییرات ساختاری در درون روش تولید سرمایه داری می‌داند، به طوری که بعضی از محققان مانند مولین مفهوم شهرگرایی گردشگری را با توجه به تمرکز صنایع خدماتی در شهرها به کار می‌برد (Page, 1995).

رهیافت اصلی دوم مربوط به تجربه گردشگران از گردشگری شهری است. مطالعات حکایت از افزایش ادبیات مربوط به سنجش رضایت گردشگران نسبت به مکان‌ها یا شهرهای مورد بازدید است (Ryan, 1995). یکی از مهم‌ترین رویکردهای معمول و یک طرفه گردشگری به طور عام ارزیابی نگرش و تجربه گردشگران از محیط‌های مقصد می‌باشد، اما باید توجه داشت که تجربه و نگرش گردشگران از مقصد امری نسبی و تابع عوامل متعددی در گردشگری شهری می‌باشد. برای مثال سطح سواد، درآمد، مسائل روانشناختی و غیره در پاسخ گردشگران مختلف موثر است. به همین دلیل مطالعه گردشگری شهری با رویکرد رفتاری بخش قابل ملاحظه‌ای از ادبیات جدید را به خود اختصاص می‌دهد. گردشگران چه به صورت گروهی و یا انفرادی دارای سطح یا درجه تحمل مشخصی نسبت به رفتار دیگر افراد دارند. لذا مساله مهم در اینجا وضعیت اجتماعی گردشگر و گردشگری پذیر است (Page, 1995). تاثیر مسائل فرهنگی-اجتماعی بر گردشگری به وسیله طیف وسیعی از عوامل بر روی رفتار افراد و گروه‌ها تجسم می‌یابد. این تاثیرات ممکن است مثبت و یا منفی باشد. در حالت اول گردشگری زمینه و انگیزه حفظ مهارت‌ها، ارزش‌ها و مبادلات فرهنگی بین گردشگر و میزبان خواهد شد و در حالت دوم خطر تجاری شدن افراطی آداب و رسوم (انجام بعضی از مراسم

محلی صرفاً برای جلب رضایت گردشگر) و فرسایش فرهنگی وجود دارد (Cooper and etal, 2000). یکی از نظریاتی که درباره گردشگری در جهان سوم و ابعاد فرهنگی-اجتماعی مورد توجه قرار گرفته نظریه وابستگی است. این نظریه با استفاده از تجربیات کشورهای حوزه کارائیب نه تنها وابستگی اقتصادی و سیاسی این کشورها ناشی از گردشگری را مورد بحث قرار می دهد. بلکه وابستگی فرهنگی و اجتماعی این مناطق را خطر جدی تلقی می کند (smith, 1989).

اعتقاد بر این است که گردشگری شهری در بسیاری از کشورها به ضرر نواحی غیرشهری عمل می کند. برای مثال متروپلها با جذب و تمرکز بخش عمده‌ای از امکانات و تجهیزات منجر به تضعیف هر چه بیشتر نواحی پیرامونی در داخل کشورها می شوند. البته میزان اثرگذاری این وضعیت ارتباط تنگاتنگی با تیپولوژی گردشگر دارد. به طور کلی می توان دو دست از گردشگران را به عنوان گردشگران گروهی و انفرادی یا مستقل تقسیم نمود. تیپولوژی اسمیت تقسیم بندی مفصل تری را نشان می دهد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: تیپولوژی اسمیت از گردشگری ۱۹۸۹

انواع گردشگر	تعداد گردشگران	سازگاری با هنجارهای محلی
کاشفان	بسیار محدود	کامل می پذیرند
نخبگان	به ندرت دیده شده	کامل می پذیرند
افراد معمولی	غیرمعمول اما دیده شده	خوب می پذیرند
غیرمعمولی	به ندرت	تاحدی می پذیرند
انبوه اولیه	جریان آرام	امکانات غربی می جویند
انبوه	جریان مداوم	امکانات غربی انتظار دارند
حجیم	ورود انبوه	متقاضی امکانات غربی هستند

Source: Smith, 1989

توسعه شهری و نقش برنامه ریزان شهری در گردشگری

روند نوگرایی یا مدرنیزاسیون که از اواسط قرن هجدهم با تمرکز سرمایه گذاری در شهرها و افزایش جمعیت و ساختار فیزیکی آنها همراه بود، توسعه شدید شهرنشینی را به دنبال داشت. این روند هر چند مزایا و شرایط رفاهی مناسبی را در شهرها فراهم آورد، اما خود باعث مشکلاتی مانند آلودگی، ازدحام جمعیت و غیره گردید. در چنین فضایی افزایش و توسعه وسایل حمل و نقل، کاهش ساعات کار و افزایش دستمزدها که حاصل ماشینی شدن زندگی شهری بود، زمینه‌های گذران اوقات فراغت و روند گریز از محیط‌های شهری را مهیا نمود. این امر منجر به توسعه شهرنشینی و رشد گردشگری به طور همگام گردید (Kaplan and et al, 2004). شهرها از دو نظر در صنعت گردشگری نقش بلامنازع دارند: از یک سو با تمرکز جمعیت در خود و اضطرارهای ناشی از کار و فعالیت در شهر، خود محل صدور گردشگر بوده و از سوی دیگر، بعضی از آنها با داشتن امکانات و جاذبه‌های تاریخی و توریستی به عنوان مقصد ایفای نقش می نمایند. به عبارت دیگر، گسترش شهرنشینی از علل مهم شکل گیری گردشگری تلقی می گردد، بویژه به دنبال آشکار شدن پس آینده‌های منفی زندگی شهری، برنامه ریزی در زمینه اوقات فراغت در صدر اولویت‌های شهرها قرار گرفت که این امر منجر به افزایش بیشتر گردشگری گردید (شارپلی، ۱۳۸۲).

با توجه به رشد فزاینده شهرنشینی در ایران و روند گسترش تصاعدی فیزیکی شهرها و حاد شدن مشکلات زیست محیطی، اجتماعی و روانی در حال حاضر موضوع برنامه ریزی برای گذران اوقات فراغت و توسعه و تجهیز فضاهای تفریحی- گردشگری در مقیاس درون شهری و برون شهری به ضرورتی اجتماعی تبدیل شده است. به علت وجود موانع ساختاری، مدیریت و برنامه ریزی گردشگری مانند عدم هماهنگی و تعامل میان نهادهای مسوول برنامه ریزی شهری و توسعه گردشگری از یک سو و فقدان درک درست اثرات کاربردی فراغتی- تفریحی بر دیگر کاربری‌های شهری در چهارچوب طرح‌های توسعه شهری از سوی دیگر، اهمیت بازنگری در سیاست‌های شهری را ضروری می سازد. یکی از مشکلات جدی در نظام‌های منطقه بندی شهری تعیین محدوده‌هایی به عنوان "منطقه‌ای گذران اوقات فراغت"

برای شهروندان بر مبنای سرانه‌های مشخص می‌باشد (لطفی، ۱۳۸۶) که این امر تقریباً در بسیاری از موارد نیازهای تفریحی ساکنان شهر مورد نظر را مبنای تعیین کاربری فراغتی به حساب می‌آورد، لذا در مناطق شهری که دارای حجم قابل توجه‌ای از گردشگران فرامنطقه‌ای است، منجر به تهدید شدن ظرفیت تحمل پذیری محیط شهری خواهد شد (Pacione, 2001). با مروری کوتاه بر طرح‌های جامع شهری و ناحیه‌ای در ایران موضوع برنامه ریزی و آینده نگری نیازهای گردشگری و تفریحی به صورت بسیار کم‌رنگ و فرعی مطرح شده است (مهدی زاده، ۱۳۷۹).

گردشگری در استان کردستان (توان‌ها، فرصت‌ها و محدودیت‌ها)

امروزه مهم‌ترین اصل در توسعه گردشگری توجه به حفظ و مراقبت از جاذبه‌های طبیعی، تاریخی، فرهنگی و حفظ سنن و آداب بومی است. گردشگران عمدتاً از سوی شهرهای بزرگ و مناطق صنعتی و شلوغ به سوی مناطق بکر و طبیعی که دارای جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی می‌باشند در حرکت‌اند، که این امر باعث رونق و توسعه گردشگری و ایجاد تعادل میان مناطق مختلف است. استان کردستان از یک سو به عنوان یکی از مناطق مستعد و دارای پتانسیل در زمینه انواع گردشگری مطرح بوده و هر ساله پذیرای تعداد کثیری از گردشگران داخلی و خارجی است و از سوی دیگر، با محدودیت‌ها و تهدیدهای فراوان در زمینه‌های زیست محیطی و کمبود امکانات زیربنایی مواجه است. این استان دارای جاذبه‌های طبیعی فراوان، شرایط کم نظیر اکولوژیکی، پوشش گیاهی متنوع، منابع طبیعی غنی جهت توسعه گردشگری و بویژه اکوگردشگری است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که استان کردستان به لحاظ ساخت جغرافیایی خود از ابعاد اکولوژیکی و طبیعی، از منابع نسبتاً غنی و متنوع جهت توسعه گردشگری طبیعی برخوردار است؛ تنوع اقلیمی و وجود چهار فصل کامل، تنوع مناظر و محیط‌های طبیعی شامل چشم اندازها و مناظر طبیعی و بکر، پناهگاه‌های حیات وحش، مناطق کوهستانی، دریاچه‌ها، دره‌ها و ارتفاعات، برخورداری از چشمه‌های معدنی فراوان و چشمه‌های آب گرم، مناطق حفاظت شده، تنوع زیستی (جانوری و گیاهی) غنی، پارک‌ها و ذخیره گاه‌های جنگلی (زنده دل، ۱۳۷۸) از جاذبه‌های مهم گردشگری استان به شمار می‌روند. مناطق

حفاظت شده بیجار، بدر و پریشان در قروه، زیستگاه عبدالرزاق در سقز، زیستگاه شاهو و کوسالان در حد فاصل مریوان و کامیاران، تالاب بین المللی زریوار (به عنوان یکی از تالاب‌های با ارزش غرب کشور، از قطب‌های گردشگری کشور) در مریوان، زیستگاه سارال و چهل چشمه در دیواندره، منطقه شکار ممنوع زرینه اوباتو، تالاب فصلی چهاردولی و هوراب (تالاب) علی وردی، از مهم‌ترین زیستگاه‌های استان به شمار می روند که از نظر رونق گردشگری اهمیت بسزایی دارند. مهم‌ترین شاخص‌های توسعه پایدار، نسبت مساحت مناطق تحت مدیریت سازمان حفاظت محیط زیست به کل مساحت استان است که در سال ۸۵ این نسبت از ۱ درصد به ۲/۴ درصد افزایش یافته است. آبشارها، چشمه‌های آب گرم و آب‌های معدنی از دیگر جاذبه‌های گردشگری استان می باشد. (جدول شماره ۲)

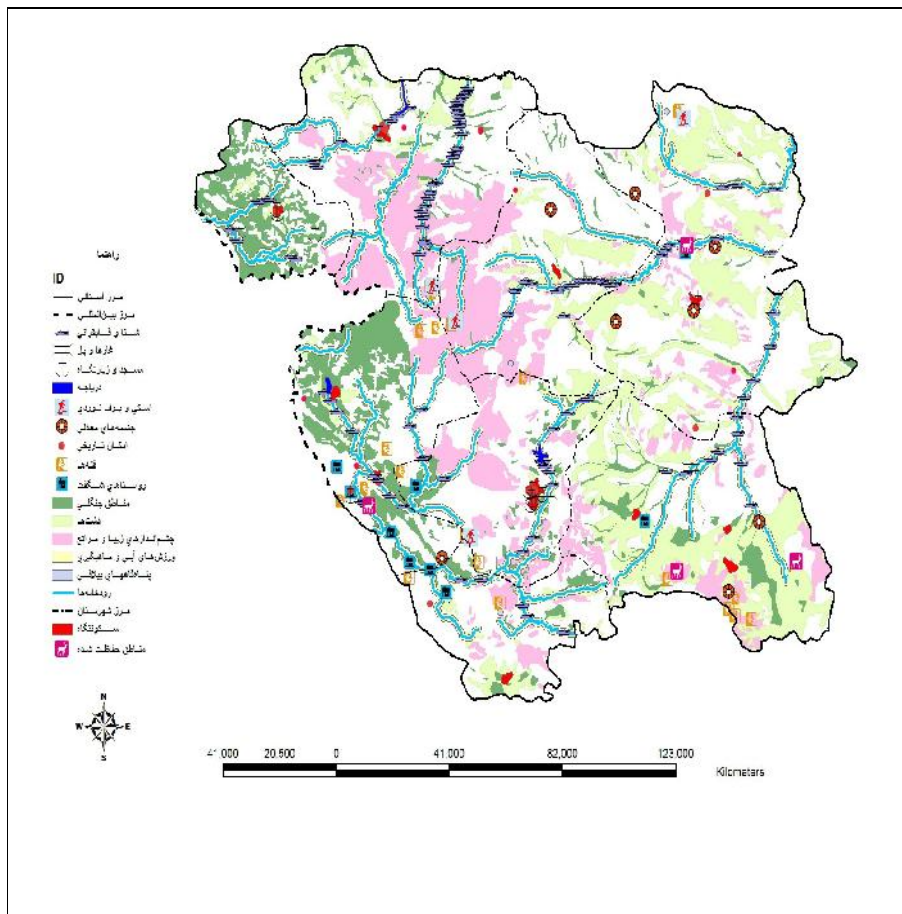
جدول شماره ۲: گروه بندی وضعیت طبیعی استان کردستان جهت ارزیابی توان اکولوژیکی برای توسعه

اکوتوریسم

گروهها	ارزیابی توان اکولوژیکی
گروه ۱	شامل مناطق کوهستانی است که شرایط مساعدی را جهت ایجاد ورزش‌های کوهستانی دارد این محیط محدودیتی برای توسعه اکوتوریستی قائل نیست، فقط شیب زیاد مانع ایجاد تاسیسات و تجهیزات توریستی است.
گروه ۲	شامل دریاچه ها، سواحل و تالاب‌ها، آبشارها، چشمه‌ها و آب‌های معدنی و آب گرم از مهم ترین و بهترین محیط ها جهت توسعه اکوتوریسم به شمار می روند. توسعه اکوتوریسم و ایجاد تاسیسات و تجهیزات امری ممکن است. برای توسعه ورزش‌های آبی خیلی مناسبند.
گروه ۳	شامل جنگل، بیشه و مراتع: این استان با جنگل ها، بیشه زارها و مراتع غنی، طبیعی زیبا و دلپذیر را عرضه می دارد جنگل های آن بعد از جنگل‌های شمال کشور در درجه دوم اهمیت قرار دارد. وجود پوشش گیاهی متنوع و گیاهان با خواص دارویی منطقه را از نظر اکوتوریستی در سطح بالایی قرار داده است.
گروه ۴	دره ها، غارها: وجود دره‌ها و غارهای زیاد و شگفت انگیز شرایط مساعدی جهت توسعه توریستی به وجود آورده است. شرایط برای ایجاد تجهیزات و تاسیسات توریستی مناسب است.

ماخذ: نگارندگان (۱۳۸۷)

در ادامه در نقشه شماره ۱، جاذبه‌های طبیعی استان و موقعیت آنها نسبت به مناطق شهری ملاحظه می‌گردد.

نقشه شماره ۱: نقشه توریستی - طبیعی استان کردستان

ماخذ: سازمان میراث فرهنگی استان کردستان، ۱۳۸۵

همانطور که ملاحظه می‌گردد، بخش عظیمی از جاذبه‌های فراوان استان درحوزه‌های مجاور سکونتگاه‌های شهری واقع شده‌اند. علاوه بر این در سال‌های اخیر نوع دیگری از گردشگری در این استان خود را نمایان ساخته که از آن جمله می‌توان به یا توریسم خرید^۱ و نیز توریسم تجاری^۲ اشاره کرد که خود فرصت‌های جدیدی را فراروی توسعه گردشگری شهری و شهرها نهاده است. این نوع از گردشگری بویژه در شهرهای سقز، مریوان و بانه باعث رونق و توسعه هر چه بیشتر توریسم یا گردشگری شهری گشته است.

علاوه بر جاذبه‌های طبیعی و زمینه‌های اقتصادی، استان کردستان از قدمت و تمدن بسیار طولانی و با سابقه‌ای برخوردار است. همین قدمت و تمدن باعث شده تا آثار تاریخی و فرهنگی زیادی مانند بناهای تاریخی و مذهبی، تپه‌های باستانی، کاخ‌ها، قلعه‌ها، غارها و غیره در اقصی نقاط این استان وجود داشته باشد. از جمله آثار با اهمیت این استان از منظر گردشگری شهری می‌توان به قلعه زیوه، بناهای قدیمی همچون خانه ولدبیگی، بازار قدیمی اردلان، تکایا و خانقاه‌ها (که از نظر مذهبی سالیانه هزاران گردشگر را به خود جذب می‌کنند)، تپه پیرخزائی و غیره در شهر سقز، خانه آصف، خانه کرد، مسجد جامع سنندج، بازار سرپوشیده و قدیمی شهر، دیدگاه و ندای آزادی در سنندج، قلعه قم چقایی در بیجار، پل صلوات آباد در قروه، غار کرفتو در دیواندره، مرقد و مراسم مربوط به پیرشالیار در اورامانات در شهرستان سروآباد اشاره کرد که در مجموع به بیش از ۵۰ اثر در این استان می‌رسد.

جاذبه‌های طبیعی استان در حوزه اکوتوریسم نیز شامل جنگل‌های فراوان و سرسبز، دریاچه، غارهای طبیعی و سحر آمیز آن است که تاکنون کمتر شناخته شده‌اند. نکته اساسی که باید بدان اشاره کرد این است که تمام این جاذبه‌ها یا در شهرها (بناها و آثار تاریخی، فرهنگی و در بعضی موارد نیز توان‌های طبیعی) و یا درحوزه‌های مجاور سکونتگاه‌های شهری واقع شده‌اند و نیازمند حمایت‌های زیربنایی و اقامتی شهرها می‌باشند (توان‌های طبیعی و اکولوژیکی

1- Shopping Tourism.

1-- Business Tourism.

استان). بنابراین از دیدگاه برنامه‌ریزی ایجاد امکانات و تأسیسات مورد نیاز گردشگران باتوجه به بحث تیپولوژی اسمیت از اهمیت بالایی برخوردار است.

از منظر برخورداری از تأسیسات و امکانات اقامتی و پذیرایی نیز استان کردستان با چالش‌های اساسی روبرو است. تنها درصد بسیار پایینی از مراکز اقامتی استان جزو مراکز نسبتاً لوکس محسوب شده و بخش عظیمی از آنها (بالغ بر ۹۰ درصد) در گروه مراکز کم اهمیت و غیر استاندارد جای می‌گیرند. از نظر امکانات اقامتی و خدماتی- پذیرایی شهرهای مریوان و سنندج نسبت به سایر مراکز شهری از امکانات مطلوب‌تری برخوردارند. پلاژهای اقامتی مریوان در کنار زریوار از شرایط بسیار مطلوبی برخوردارند. مهمان‌خانه‌ها و مسافرخانه‌های زیادی در استان وجود دارند که هیچگونه نظارتی بر وضعیت عمومی آنها وجود ندارد. مهم‌تر از همه اینکه نیروی انسانی فعال در این بخش (خدماتی - پذیرایی) فاقد مهارت‌های لازم می‌باشند. گذشته از این تعداد نه چندان زیاد (تقریباً ۳۰ مورد) تأسیسات پذیرایی بین راهی نیز در سطح استان وجود دارد که رقم نسبتاً پایینی است. بررسی‌های میدانی و مصاحبه با گردشگران در سطح شهرها نشان می‌دهد که تنها تعداد اندکی از آنان در هتل‌ها و مراکز اقامتی رسمی اسکان یافته و عمدتاً در چادرهای مسافرتی در خیابان‌ها و پارک‌ها اقامت می‌گزینند. تعداد کمی نیز در منزل اقوام یا اماکن اختصاصی سازمان‌های دولتی اسکان می‌یابند. همین امر باعث پایین بودن ضریب اشتغال هتل‌ها در این استان گردیده است. لازم به ذکر است که میل عمومی نسبت به اقامت در مراکز اقامتی در میان گردشگران وجود دارد، اما محدودیت‌های موجود در این زمینه باعث شده تا الگوی اسکان گردشگران در سطح مراکز شهری تحت تاثیر قرار گرفته و خیابان‌ها و پارک‌ها و حتی میدان‌های شهر نقش خوابگاهی را به خود بگیرند که این امر چشم انداز شهری را نیز نامطلوب جلوه می‌دهد.

با وجود آنکه وجود زیرساخت‌های مناسب در هر مکان از قبیل راه‌های ارتباطی و شبکه حمل و نقل، بهداشت، مخابرات و سیستم‌های اطلاعاتی، آب، برق، امنیت، مدیریت مواد زائد در جلب و کسب رضایت گردشگران جهت تکرار سفر، اهمیت بسیار بالایی دارد (Gunn and Var, 2002)، ولی شرایط عمومی استان کردستان و نقاط شهری آن با محدودیت‌های اساسی

در این زمینه روبروست. فقدان امکان دسترسی از طریق خطوط ریلی، محدودیت زمانی و مکانی از منظر دسترسی هوایی و ناکارآمدی نظام دسترسی جاده‌ای از ویژگی‌های اصلی نظام ارتباطی و حمل و نقل استان است. ۹۸ درصد گردشگرانی که از این استان بازدید می‌نمایند، از طریق خطوط جاده‌ای وارد استان می‌شوند. در ارتباط با خطوط و امکانات مخابراتی با آنکه استان از لحاظ کمی مشکل چندانی ندارد، اما از نظر کیفی بویژه در فصل تابستان و ایام تعطیل به دلیل حجم بالای گردشگران ناکارآمد می‌باشد و تقویت سامانه آن امری ضروری می‌نماید. همچنین برابر آمارهای موجود، استان از نظر امکانات بهداشتی و درمانی در وضعیت نسبتاً مطلوبی در مقایسه با متوسط ملی قرار دارد.

براساس آمارهای موجود سالانه، میلیون‌ها نفر گردشگر از استان‌های دیگر بویژه استان‌های پیرامونی وارد استان می‌شوند. هرچند آمار منتشره خیلی از دقت بالایی برخوردار نیست، ولی برآوردها و گفته کارشناسان امر در سازمان‌های مربوطه حاکی از این است که سالیانه حدود دو الی دو و نیم میلیون نفر بویژه در فصول آغازین و ایام تعطیلات با هدف بازدید از مراکز شهری و انجام خرید و سایر فعالیت‌های تجاری وارد استان می‌شوند. از منظر گردشگری خرید و نیز گردشگری تجاری شهرهای مریوان، بانه و در سطح بعدی سقز بیشتر از سایر شهرها مورد توجه گردشگران هستند. شاخه‌های فوق از گردشگری از مهم‌ترین فاکتورهای توسعه و پیشرفت گردشگری شهری در شهرهای استان کردستان- با توجه به موقعیت نسبی استان و شهرهای آن نسبت به مرزهای بین‌المللی- به شمار می‌آیند.

علاوه بر وجود ظرفیت‌های فراوان در زمینه گردشگری شهری، فراوانی جاذبه‌های طبیعی در سطح استان و در مجاورت مراکز شهری باعث افزایش توان ظرفیت‌پذیری گردشگری در حوزه اکوتوریسم گردیده است.

به طور خلاصه باید اذعان داشت که در میان انواع اهداف و انگیزه گردشگران وارد شده به استان کردستان دو مورد از اهمیت بسیار برخوردار است که خود عامل تبیین موضوع مورد بررسی نیز به شمار می‌آید:

۱- گردشگری شهری و زیرشاخه‌های مرتبط با آن شامل گردشگری خرید و گردشگری تجاری: این گونه از فعالیت‌های گردشگری بویژه در شهرهای سقز، بانه و مریوان از اهمیت بسیار برخوردار است و بیش از ۶۰ درصد از گردشگران استان در این حوزه و کانون‌های شهری فوق متمرکز هستند.

۲- اکوتوریسم و فعالیت‌های مرتبط با طبیعت گردی: بخش عمده‌ای از جاذبه‌های طبیعی و مراکز تفریح استان- که قبلاً معرفی گردید - در مجاورت مراکز شهری استقرار یافته‌اند. از آن جمله می‌توان به جنگل‌های طبیعی و انبوه پیرامون شهر بانه، کریدورهای اکولوژیک بانه-سردشت، بانه-سقز و مریوان-سنندج و مریوان-پاوه اشاره کرد. همچنین استقرار شهر مریوان در مجاورت دریاچه زریوار، پارک آبیدر در حومه شهر سنندج، قلعه قمچقای در مجاورت شهر بیجار و غیره از این دسته‌اند.

بر این اساس پیوند گسترده و دیرینه‌ای بین این دو شاخه از گردشگری وجود دارد و بررسی الگوهای جابجایی گردشگران در مقیاس‌های محلی و ناحیه‌ای نیز مبین این امر می‌باشد. در این ارتباط می‌توان به شرایط حاکم بر جریان‌ات گردشگری در شهرهایی همچون بانه و مریوان اشاره کرد که آشکارا اهداف خرید، تجارت، بازدید از مراکز فرهنگی و تاریخی، صنایع دستی و نیز بازدید از جاذبه‌های طبیعی به طور توأمان در کانون توجه گردشگران قرار دارد؛ اما نکته اصلی در نقش این دو شاخه در جریان جذب گردشگر و مدت ماندگاری آنان می‌باشد، به طوری که در یکی- شهر بانه- گردشگری شهری و زیر شاخه‌های آن عامل "جذب گردشگر" و بازدید از حوزه‌های اکولوژیکی و جاذبه‌های طبیعی عامل افزایش "مدت ماندگاری" محسوب می‌شود، حال آنکه در شهر مریوان عکس این مورد صادق است و نیروهای جاذبه‌های طبیعی بر اهداف خرید، تجارت و بازدید از کانون‌های شهری غالب بوده و لذا اکوتوریسم عامل "جذب گردشگر" و گردشگری شهری عامل افزایش "مدت ماندگاری" محسوب می‌شود.

به طور خلاصه باید گفت که فعالیت‌های گردشگری در حوزه شهری و اکوتوریسم در سطح استان به واسطه این ویژگی‌ها از روابط متقابل و پیوندهای اساسی برخوردار هستند. لذا در

چنین شرایطی پیامدهای مثبت و منفی توسعه فعالیت‌های گردشگری نیز باید در کانون توجه برنامه ریزان و مسوولان قرار گیرد تا از این رهگذر با اتخاذ راهبردهای استراتژیک، اولاً این پیوندها را در راستای توسعه تقاضا و بازار گردشگری تقویت نموده و در ثانی در مسیر توسعه پایدار شهری، توسعه پایدار زیست محیطی و گردشگری پایدار نیز گام برداشت. بررسی شرایط موجود در سطح استان بیانگر این است که درکنار شرایط مناسب قسمت‌های زیادی از این استان برای گردشگری، موانع زیادی از جمله ضعف‌های مدیریت و برنامه ریزی مناسب، اصولی و منطقی جهت توسعه گردشگری، کمبود زیرساخت‌ها مانند نامناسب بودن مسیرهای دسترسی و جاده‌ها و در بعضی موارد عدم وجود این مسیرها، ناشناخته ماندن توان‌های استان و ضعف اطلاع رسانی جهت معرفی آنها و غیره مانع از توسعه توریسم در این استان گشته است (ذوقی و شهابی، ۱۳۸۷).

نتیجه گیری

اگرچه گردشگری به خصوص گردشگری شهری به عنوان یکی از پایه‌های اقتصاد، سهم عمده‌ای در توسعه و پیشرفت مناطق به عهده دارد. استان کردستان با برخورداری از منابع طبیعی و آثار تاریخی - فرهنگی فراوان، سهم ناچیزی از منافع آن را به خود اختصاص داده است. همان طور که ذکر گردید، براساس رویکردهای موجود، گردشگری شهری به علت ماهیت دوگانه خویش یعنی هم مبدا و هم مقصد دارای اهمیت ویژه‌ای می باشد. امروزه با پیشرفت‌های اقتصادی و اجتماعی، گردشگری شهری از شهرهای بزرگ‌تر به سمت شهرهای کوچک تر گسترش می یابد، لذا شهرها با ارائه خدمات و امکانات پذیرایی و اقامتی به عنوان مقصد گردشگران، می توانند در آینده به عنوان مبدأ نیز مطرح شوند.

تجربه شهرهای مختلف و مطالعات متعدد نشان می دهد که گردشگران بر مبنای تجربه انفرادی و جمعی خود از یک مکان ویژه مبادرت به انتخاب مجدد مقصد می زنند. استان کردستان به علت موقعیت منحصر به فرد خود از لحاظ اکوتوریستی و تاریخی - فرهنگی می تواند مقصد

حجم انبوهی از گردشگران باشد. در صورت توسعه و تقویت شبکه‌ها و خطوط ارتباطی نیز امکان جذب گردشگر از نواحی مختلف به استان افزایش می‌یابد.

با وجود آثار و ابنیه تاریخی - فرهنگی بسیار و همچنین پتانسیل بالای شهرهای استان از نظر گردشگری در صورت برنامه ریزی صحیح و اصولی، مدیریت کارا و تربیت نیروی انسانی ماهر، گردشگری شهری می‌تواند در کنار جاذبه‌های اکوتوریستی استان سبب ارتقاء و توسعه گردشگری در این استان گردد. در کنار این مزایا و قابلیت‌ها، نقاط ضعفی نیز وجود دارد. از طرفی مدیریت ناکارآمد، عدم وجود نیروی انسانی ماهر، عدم برنامه ریزی صحیح، اصولی و منطبق با شرایط استان، و از طرف دیگر کمبود بسیار شدید زیر ساخت‌ها در بخش‌های مختلف بویژه در بخش زیرساخت‌های ارتباطی و جاده‌ها، اماکن اقامتی و امکانات گردشگری، همچنین ناشناخته ماندن توان‌های اکوتوریستی و آثار و ابنیه تاریخی - فرهنگی استان و اطلاع رسانی ضعیف جهت معرفی آنها مانع توسعه گردشگری در استان گشته است.

این امر که توسعه هر نوع گردشگری نیازمند امکانات حمایتی شهرها می‌باشد، یک امر بدیهی به نظر می‌رسد. بنابراین در طرح‌های توسعه شهری در سطح استان و شهرهای آن باید سطح سرانه‌های مربوط به اماکن و کاربری‌های تفریحی، فراغتی و رفاهی و باتوجه به حجم روبه رشد گردشگران منطقی‌تر و بیشتر از گذشته در نظر گرفته شود. همانطور که گفته شد، گردشگری به منظور خرید در شهرهای این استان (بانه، مریوان و سفز) رشد بسیار بالایی داشته و بیش از ۶۰ درصد گردشگری استان بدین منظور جذب استان می‌گردند. گردشگری به منظور خرید در استان کردستان مهم‌ترین فاکتور جهت توسعه گردشگری شهری به شمار می‌رود، لذا ایجاد مراکز و بازارهای تجاری، تفریحی، توریستی همچنین گسترش زیر ساخت‌ها و تأسیسات و تسهیلات مختلف خدماتی - رفاهی در این استان ضروری و لازم به نظر می‌رسد، زیرا در شرایط موجود کمبودها و نقصان امکانات زیربنایی و تأسیسات و تجهیزات شهری لطمه سنگینی بر پیکره گردشگری استان وارد کرده که باید با مدیریت و برنامه ریزی صحیح و اصولی در مرتفع کردن مشکلات و تقویت نقاط مثبت، تلاش جدی به عمل آید.

از نگاهی دیگر، ذکر موارد فوق از این دیدگاه مورد توجه است که وجود بسترهای گردشگریپذیری در حوزه اکوتوریسم، توریسم خرید و توریسم تجاری در ارتباط بلافصل و متقابلی با یکدیگر و نیز با مراکز شهری قرار گرفته است. در ثانی، مراکز و کانون‌های شهری خود عامل افزایش تقاضا برای بازدید از حوزه‌های طبیعی بوده و عکس این مورد نیز صادق است. به طور مثال، در شهر بانه هدف اولیه بازدید انجام خرید و تجارت بوده و بازدید از محدوده‌های طبیعی پیرامون شهر متاثر از این امر می‌باشد؛ در واقع انگیزه خرید عامل جذب گردشگر و وجود ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی در پیرامون شهر عامل افزایش ماندگاری گردشگر به شمار می‌رود، در حالی که در شهر مریوان عکس این امر صادق بوده و وجود دریاچه زریوار و سایر مواهب طبیعی عامل جذب گردشگران و فرصت‌های خرید و تجارت نیز عامل افزایش مدت ماندگاری محسوب می‌شود.

علاوه بر این، کانون‌های شهری به عنوان مراکز نخستین در حوزه اقامت و پذیرایی از گردشگران و نیز کانون پخش آنان به سوی مراکز حومه‌ای و طبیعی به شمار می‌روند. لذا چنین می‌توان نتیجه گرفت که ایجاد پیوند عملکردی متقابل در حوزه گردشگری شهری و زیر شاخه‌های آن با اکوتوریسم، خود عامل افزایش تقاضای گردشگری محسوب شده و نیز باعث افزایش مدت ماندگاری و ثمرات توسعه فعالیت‌های گردشگری محسوب می‌شود که در صورت اتخاذ راهبردهای مناسب و فراهم نمودن زیرساخت‌های لازم به پایداری توسعه فعالیت‌های گردشگری و نیز پایداری شهر و محیط طبیعی منجر خواهد شد که خود گامی اساسی به سمت دستیابی به توسعه پایدار در تمام ابعاد به شمار می‌رود.

منابع

- ۱- شاپلی، و. (۱۳۸۲)، «گردشگری روستایی»، ترجمه رحمت الله منشی زاده، نشر منشی.
- ۲- ذوقی، ا. و شهابی، ه. (۱۳۸۷)، «ارزیابی توان‌های طبیعی و اکولوژیکی کردستان جهت توسعه توریسم»، مجموعه مقالات اولین همایش علمی سراسری دانشجویی جغرافیا، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران.
- ۳- زنده دل، ح. (۱۳۷۸)، «مجموعه راهنمای جامع ایرانگردی، استان کردستان»، نشر ایرانگردی و جهانگردی، تهران.
- ۴- لطفی، ص. (۱۳۸۶)، «بررسی توسعه گردشگری با اکوتوریسم»، اندیشه جغرافیایی، سال اول، شماره ۱.
- ۵- مهدی زاده، ج. (۱۳۷۹)، «توسعه گردشگری از دیدگاه برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای» ماهنامه شهرداری‌ها، سال دوم، شماره ۱۵.
- ۶- مهندسان مشاور گنو (۱۳۸۲)، «طرح جامع گردشگری خراسان، مبانی نظری»، سازمان ایرانگردی و جهانگردی خراسان.
- ۷- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان کردستان (۱۳۸۵)، نقشه راهنمای گردشگری استان کرستان.

8. Ashworth, G. J. (1989) «*Urban tourism: A balance in attention*», in C.P. Cooper (Ed) Progress in tourism, recreation and hospitality management, London: Belhaven Press.
9. Ashworth, G. J. (1992), «Is there an urban tourism?», *Tourism Recreation Research*.
10. Aylin, O. (2000), «*Tourism in historic towns*», Urban conservation and, heritage management, London E & Spon.
11. Cravatte, H. (1977, «Introduction to historic town centers in the development of present-day towns», Symposium, Strasbourg: Council of Europe.
12. Cooper, C. et al. (2000), «*Tourism, Principles and Practice*», Second, Edition, Longman.

13. Gunn, A. C and Var, T. (2002), *Tourism planning: Basics, Concepts and cases*, Fourth Edition, Routledge.
14. Kaplan, D. H. et al. (2004), *Urban Geography*, John Wiley & Sons, Inc.
15. Law, C. M. (1993), *Urban tourism: Attracting visitors to large cities*, London: Mansell Publishing Limited.
16. Page, S. J. (1995), *Urban Tourism*, London: Routledge.
17. Pacione, M. (2001), *Urban geography, a global perspective*, Routledge.
18. Roche, M. (1992), «Mega-event and micro modernization: On the sociology of the new urban tourism», *British Journal of Sociology*.
19. Ryan, C. (1995), *Researching tourism satisfaction: Issues, concept, and problems*, London: Routledge.
20. Shaw, G. and Williams A.M. (1994), *Critical issues in tourism: A geographical perspectives*, Blackwell: Oxford.
21. Smith, V. L. (1989), *Hosts and guests: The anthropology of tourism*, 2ndedn.
22. Stanfield, C. A. (1964) «A note on the urban –non-urban imbalance in America recreational research», *Tourist Review*19.
23. Timothy, D Allen J. (2005), *Aspects of tourism, shopping tourism, retailing and leisure*, Channel View Publications, Toronto.
24. Weaver, D. and Lawton, L. (2006), *Tourism Management*, Third Edition, Wiley Publications.